

8467

~~72187~~

FEHÉR KÖNYV

IRJA

Bródy Sándor

BUDAPESTEN

AZ IRÓ KIADÁSA

~~D. 577~~
8487

FEHER KONYV

1916 november.

Tisza a kihült házban.

Beszélgetés a Nagy Keresővel.

Egy csirke meg egy asszony.

A szerető.

Az előleg.

Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség
TUDOMÁNYOS OSZ. A fekete macska.

Egy szindarab története.

—
LYON LEA.

Regényes színjáték
három főlvonásban.

Tisza a kihült házban.

Szerelmünk, Erdély, megaláztatásod nehéz napjai maradjanak örökre emlékeztetők. És hogy fölszabadulva és megboszulva újra a mienk vagy egészen : csak most tudunk gondolkodni arról, hogy és mint volt akkor. Úgy volt, hogy meghült a vér ereinkben, a düh és a szomorúság, a gyűlölség és a betegségig lefokozott közöny egy időben élesztette és oltotta egymást. Úgy volt, hogy azt kellett hinnünk a parlament, amely éppen együtt ült, magára gyújtja a házat, de előbb összetör mindent és maga is összetör. Finom szép

Színháztudományi Intézet
könyvtára 1961. sz. 8467

Pallas részvénytársaság nyomdája Budapesten.

halott lett volna, nehezen sajnáltuk volna. De nem így történt —: a Ház a csapást arra akarta fölhasználni, hogy halálos csapást mérjen vele egy emberre. Kövér ügyvédek mellék kamarája, mert ma már alig más a Ház, ama emlékezetes napokon gőzölögve forrott, de vigyázott magára, hogy ki ne fusson. Egy ügyvéd, aki talán a legeszesebb, de talán legformátlanabb köztük, nem vesztette el lélekjelenlétét és erős hangulatot csinál a mellett, hogy okosak és emberségesek legyenek: semmi erőszakosság, Tisza legyen erőszakos! Csak szóhoz nem kell engedni és rá kell kényszeríteni, hogy szétugrassa a házat. Egy másik, ösztövére és ha nem is ügyvéd de lehetne az: a miniszterelnök csendes olajba főzését ajánlotta. Meggyújtani alatta a jól bekent rőzsét és szétszaladni, messziről nézni. Voltak egyéb jóakarató tervek is, de mi sem történt, mint néhány pompás ováció — beszélni, azt tudnak! — a kihült ház borongó hangulatban napolta

el magát, ahelyett, hogy egy becsületes harakirit csinált volna azon a testrészen, amely még egyedül ép és meleg.

—

Ami rossz a Házon kívül történt velünk: elfelednünk nem szabad soha. De nem szabad beszélni se róla a fölszabadulás ez első óráiban. Ami érett az elmondásra, az egy-két kép. Ebből választok ki egyet, az is töredék —: Tisza a kihült házban.

—

Bánatos örömmel jelentették a Ház körül, hogy Tisza István összeomlott. (Ezt a borzasztó szót is a háború hozta divatba.)

— Nem kemény többé. Elnézó filozof. Kell-e ennél rosszabb jel. Férfiakkal, akiket eddig észre se vett, kezel. Sőt szóba áll. Kifejlődött benne egy tulajdonság, ami nélkül eddig jól megél; Tisza ravasz lett. És nem helyez súlyt arra: fedik a teljes igaz-

ságot a szavai, avagy nem. (Mindig csak az ő igazságairól és egy race igazairól lehet szó.)

Barátaim, akik benne vannak a dolgokban — nem mint én, akinek az a legfőbb uraságom, hogy kívül legyek, kint, lent, azaz talán fönt — referálnak nekem arról, hogy munkaerejében is megrokkant, nem ragadja ki többé a segédfogalmazók kezéből az aktát, hogy megcsinálja helyettük.

A közhangulat is egyszerre meghűvösödött iránta. És egyszerre mindenki elfelejtette, hogy a két szörnyű év terhéből ki sem czipelt annyit a vállán, mint éppen ő és hogy e két esztendő alatt nem mentünk egymásnak — sőt másoknak is — ökölrel, az ő szinte testi tekintélyén mulott. De ime — mondják — az erejét kiadta és most már hiábavaló azon elmélkedni, hogy az ő helyén akármelyik magyar, vagy akármelyik államférfiú vitte volna-e két esztendeig, akárcsak két hónapig is? (Hogy loptak, csaltak, öltek, zabáltak és éheztek

volna itt, ha más lett volna az ő helyén, amikor még ő alatta is történtek némi eltérések.)

Tehát összeomlott és most megy végzeteszerű felelőssége tudatában már erőltetett egyenességgel amíg elbukik, amíg fejét fent és lábát lent, végzeteszerű hurkok kerítik körül és a kemény gazda — kigazdálkodott. Így ítéinek a magyar főbíró fölött, aki most már haza se mehet, hogy mint szenvedelmes ökonomus túrja a földet, mert alkalmi bankok trágyája füstölög azon. Két halálos bukása után ki megújodott a szántásban-vetésben, most már csak nézheti, hogy a bérlő nem szereti úgy a földet, de jobban hasznosítja.

—

Egy vizit a Házban és — egy szó se igaz az egészből. Csak az igaz, hogy felelőssége hurczolása — ez önkénytes kálváriajárás — közepette arcának benső véres verejtékét hogy letörölje: egy-egy pillanatra visszafojtja a lélekzetét, enma-

gába fojtja szavát. De most értem, hogy magas hangon kezdtem és kár volt belemennem evangéliumi hasonlatokba: egyszerűen és durván kell megmondanom, amit róla és a körülötte történő dolgokról gondolok. Ha nem volt ügyes a román betörés időpontján: ki csudálkozik ezen? Van-e valaki, a menekülőket is beleszámítva, aki úgy szenvedhetett ez időben, mint ő? A szerencsétlenség, a becsapás, a felülés szégyene, a felelősség, mint száz rozsdás szög belevágott büszke magyar szívébe és a neki orálnia kellett, nehogy csakugyan minden összeomoljék. Védnie, sőt dicsérnie kell vala azokat, akiket magában nem dicsérhet — és enmagával is jó barátságban kell lennie tovább és ez sem kis dolog. Nehéz itt világosan írnom, mert az a szándékom, hogy ne függőlegesen, hanem vízszintesen távozzak el ez akasztó és akasztató világból. Kihagyok tehát egy-két közbeeső gondolatot és sietek arra a tényre,

amikor az edzett idegű bár nem finom, de biztos öntudatú férfi egy pillanatra elvesztette szuverenitását. Ez akkor történt, amikor egy ország szót és hitet szegett. (Hányszor történt ez, betéve kell megtanulnunk az iskolában és mégis megvagyunk döbbenve.) Tisza István egy ilyen helyzet számára nem született, de e tehetségtelenségében elég jó társaságba jutott: a német császár is éppen olyan hívő, mint ő. Nem értenek a hazugsághoz, megdöbbennek tőle. Ha a mi urunk és királyunk csak tíz, csak öt évvel fiatalabb lett volna az oláh hadüzenet ideje előtt!

Mindig tovább szeretnék menni, ameddig most szabad, mert sehogysem tudom megérteni, hogy e szerény belletristának bús elmélkedései mennyiben és hol árthatnak a hadvezetőség érdekeinek? De ha nem lehet, nem lehet, és vissza kell

térnem a kormányelnökhöz, aki gondoskodott arról, hogy őt és a cselekedeteit bírálni lehessen a végletekig. Cselekedjük azt és valljuk be: amikor most barátaink — sőt részben az ő barátai — összeomlását látták, volt egy-két pillanat, amikor valóban komikus volt. Legelsőbbben a főrendiházban, amikor a magyar főrendeknek megmagyarázta, hogy a románok mennyire a saját érdekük ellen cselekedtek, amikor ránk és betörték Erdélybe. Beszéde egy közepes essay volt, amit tíz évvel a háború után esetleg megírhat egy akkori Réz Mihály a «Magyar Figyelő»-ben. Eső után az eső céltalanságának a bizonyítása: csak bús mosolyt kelthetett és csak egy egészen megtisztult emberi jóakarát magyarázhatja meg azzal, hogy Tisza Istvánban sok van még mindig a kitünő kálvinista diákból. Éjjel felköltöd: elmondja szóru-l-szóra a leczkét. Ah, a leczkét, amelyen már régen túl vagyunk! De mit mondott, mit felelhetett volna a

haragos országnak és a méltóságos főrendeknek abban a végzetes időben, amelyben alkalmasint ő maga is kínzó kérdésekkel és kétségekkel volt teli? Megmondja-e az igazat, az egyik igazat, hogy a monarchiának mindennél fontosabbak a tenger felé eső tartományai és e pillanatban az egész monarchia még mindennél fontosabb. Nem beszélhetett az ügy érdeméről és nem mondhatott igazat, mert árt vele a mai monarchiának és mert ha megteszi, holnap — nem miniszterelnök. Pedig az akar maradni, ma, holnap, sőt holnapután, jogosult vagy jogosulatlan hittel eltelve magában, szükséges, sőt nélkülözhetlen voltában. És mert bizonyos abban, hogy nincs senki is, aki az ő örökében a teljes magyar álláspontot képviselhetné, ha csak meg nem örült, vagy meg nem akarja őrjíteni az egész Magyarországot. Elmondta tehát szegényes leczkáját, arczára tevén a sivárság maszkját. Mi történetett vele ezalatt és ezután, mi történt

véle a legfontosabb helyen —: belül? Alkalmasint cserélt volna a legutolsó menekülttel és kevesebbet aludt ez éjszákán, mint ezek a város férges iskoláinak szalmazsákján. Pedig mentségei is lehettek a maga számára, példának okáért az, hogy a román gyűlölet fölhígítására ő sok esztendővel előbb gondolt, de nem tudott semmit is cselekedni, a magyar parlament gyűlölete akkor levette, sőt leverte a lábáról. Egyéb exkusei is lehettek, de nem vagyok bolond, hogy azokat ideírjam és a kormányelnök mentségei miatt engem zárjanak be.

A ház előtt már összeszedte magát, ha gyötrelmesen is, de aludhatott a dolgokra és amikor ott nekirohantak: együtt volt. Nagyító üveggel jól és sokáig néztem a sok szemüvegű, de egy szempontú embert.

Láttam amint a bajszővő fölvidéki Rakovszky neki rontott. Állta. Még csak

nem is pislantott mint az apja szokott ilyenkor. Megvádolták a mások tényeiért, — keresztényi alázattal fogadta, mert erre trainirozta magát az utolsó időben. De egy kis megvetés mégis csak vegyült az alázatosságba és Rakovszky egy neki nem kedves kulturától kölcsön vett modorral bele akarta zavarni az olasz kérdésbe és bebizonyította, már amint ő tud valamit bebizonyítani, hogy Tisza elismerte: a monarchia be akarta csapni annak idején Itáliát. Szép türelmesen védelmezte Tisza a maga igazát, ami ezuttal az igazság is. Most neki ment a nemes tót és azt mondta: valótlan mondott. A magyar — magyarunk — most egyet mozdult: olyant, mint a parasztlegény, ha sérelem éri. A karja megrándult előre, a derekát kifeszítette előre: neki menni, neki! karal, erővel, fokossal karddal. Egy pillanattig tartott az egész, senki se vette észre, talán még az se, akiben az indulat hirtelen fölillant. De nem történt semmi, föl-

állott, szépen válaszolt, magyarázott, nagyot nyelt. Ezt is megtanulta, de egy világháborún és főképpen az erdélyi betörésen keresztül. Ime, ezek még az ő aczél strukturáját is meglazították egy kissé: viselkedése, amelyet eddig jórészt a lovagiasság szabályai irányítottak, egyszerűre más lett. Csak Polonyit nem hallgatja még mindég. Pedig hallgathatná és megnézhetné ezt a hetven éves embert, ezt a szinte geniet, mint próbál aláfüteni Ausztriának Németország ellen, az utóbbinak az előbbi ellen, mindenkinek mindenki ellen és legfőképp mint igyekszik neki kellemetlenségeket okozni. Nagyszerű elme ez és amig hallgatom, nagy szomorúság fog el, hogy egy silány francziának, ama Bergsonnak van igaza: a nagyszabású figurákban megvan Hamlet épúgy mint Macbeth, Jago, Roma, a gonosz, a jó, csak attól függ minden, hogy a konstellációk melyik alak kifejlődésének kedveznek. Született volna e ha-

talmas öreg úr, — dehogy is öreg! — Kehidán és ne a Kígyó-utczában Thaisz Elekkel egy házban lett volna fiatal fiskális, — mit tett volna, mi lett volna, mink lett volna benne! Ránk nézve kedvezőtlenek voltak az ő viszonyai és én megértem, ha Tisza nem hallgatja. Pedig neki beszél, mindenki neki beszél.

—

Dolgozik azalatt. Változtatja a szemüvegét, hideget, meleget, egymásután hármat is. Mély részvét nélkül nem lehet ezt nézni, hogy ennyit kell küzdenie magával is. Dolgozik sietve, de nem sebtében, leveleket olvas, ír, jelentéseket vesz át, intéz el, látszik, hogy haladéktalanul nyomban. Bizonyos, hogy sok a lappália és ami nem az ő dolga, kétségtelen, hogy a más aprólékos munkáját is elvégzi, pedig hogy a magáét is elvégezze, az is szinte lehetetlen. Amint nézem, meg vagyok győ-

zódve arról, hogy rossz gazda — magával szemben is... Az óriási börtárczája megtelik írásokkal, amíg Polonyi beszédét bevégi. Most más kezd órálni, nem tudom ki, talán Brassó bús követe, szopora szavú Szterényi és nagyon szeretné, ha nagyon sajnálnák. Tisza ezt se igen hallgatja. Bezárja tárczáját, leveszi olvasó szemüvegét és el is feledkezve arról, hogy hol van, pihen.

A menekülés harmadik vagy negyedik napján volt ez, az úgy is kihült ház még erősebben kihült. A Tisza István arcza azonban megdöbentett pihenője e percében. Sötét és elszánt, majd a szomorúságban elmélyedt egészen. Nem lehet-e az — gondoltam magamban — hogy ő most azt a beszédet mondja, amit ellene, ellenük kellett volna mondani?! Nem lehet-e az, hogy akiket halálra szántan véd, ő most halálosan vádolja?! És legfőképpen lehetséges-e az, hogy aki ilyen elszánt komorsággal néz maga elé és magába, annak ide-

jén másutt is így fog nézni? A kihült parlament langyos dühe árad el körülötte, de az elnyomott temperamentumban, a lelakatolt ajkak mögött, a lehetetlen szituációban: vad és sötét vádak élnek. Lesz-e valaha hangjuk, átváltozik-e az erejük valamikor cselekedetté? Nekem semmis a tudásom, még csak tájékozott se vagyok, csak halvány sejtéseim vannak arról, hogy eljön az idő, amikor ez a sötét ábrázat szembe fordul azokkal, akikre ma mosolyogni kénytelen, mert *eddig* ez volt az élet-programmja, fogadalma, hivatala — és makacssága.

Azonban lehet, hogy csak a feje fáj. Mondják, gyakori és kínzó fejfájásai vannak. Nem csuda, szabadnak, magyar-nak, nagyúr-nak és földtúró parasztnak, becsületes embernek született és itt kell élnie, most és így, vasútaznia Pest és Bécs között! És tárgyalnia, szépen, angol parlamentarizmusos alapon, urakkal, akiről bizonyos, hogy közülök a legjobb akaratú

is a legszelídebb, amit vele tervel — :
egy kis akasztás, de olaszosan.

—

Most ifjú Andrassy Gyula kel föl; szép öreg ember lett. Akik messziről tiszteltük és artisztikus természetéért jobban szerettük, mint Tiszát, mindég féltettük az egészségét. Teli arcza, teli ős szakáll; a rossznak látszott matéria úgylátszik kitelelt. Beszélni is megtanult, mert már nagy-szerűen tudja elhallgatni az igazi gondolatait. Túlságosan azért nem titkolódzó és hamarosan elárulja, hogy mi neki a legfontosabb most: az, hogy a *másik*, szintén deresedő szakállú bajtársa onnan ahol ül, menjen el. És menjen el az is, akit a másik székvárosban még rangosabb székbe ültetett. Éppen csak hogy meg nem mondja: majd én ülök oda! De hova? Mindakettőre? Ez nehéz lesz.

A lomha ház kellemesen fölízgatva hallgatja, de a másikat Tiszát nézi. Ez komoly tisztességtudással figyel és nem veszi észre, amint egy-egy híve csábtánczot jár előtte, hogy észre vegye, itt van, vele. — Ne félj kegyelmes uram, itt a Gyula, a Pali és a többi János; megvédünk! És azokat a híveit se veszi észre, akik a háta mögé ülve, ahol nem láthatja őket, helyeslőleg bólintanak arra, amit Andrassy mond. Valami árulás-féle támad körülötte, pártjában kis árulás szót se érdemel. Nem is fejlődhetik ki; egymás között kezdik csak kritizálni. Talán mégis elmegy itt hagyja őket és Andrassy jön? Finom elme, a legfinomabb elme, mégis csak szakavatottabb a külpolitikában! De halljuk mit mond, szólnak a tiszteletre-méltó halljukok.

Mit mond a jelölt? Azt, hogy ő mindent előre látott. Tehát nem csak kiegészégedett, hanem «megmondtam» ember lett. Kár; kár érte! És nem lélekemelő

látvány az sem, — de lehet, hogy látszat, — amint a kinos helyzetben megkötött ellenfeléhez lép és miután kellő elővigyázatossággal megvizsgálta kötelékeit, szintén megenged magának — néhány testébe vert szöveget. Hogy a honfi gonddal van teli ezen a borús napon, én ezt, a jobbikat hiszem, de a ház attól van fölizgatva: hogyan megy egymásnak a két gróf. Némelyek únják, sőt. mondják is kint:

— Dísztelen szerep ez, csak kerete vagyunk a páros viaskodásnak!

De a híres párbaj, amelyet magunk is sokáig néztünk és több rokonszenvel a gyengébb iránt, már régebben megszűnt és eldőlt, a ház igazában csak a Tisza István kerete és Andrassy Gyula magával viaskodik csupán. Mint vagdal kozzék, hogy magát ki nem futott pályáját, ambícióját és szenvedélyét meg ne sértse! A monarchikus gondolatnak pariroz és Bécs felé elővigyázatosabb mint maga Tisza. Lényegében ugyanaz, mint

amikor a magyar vezényszót azért nem kérte a magyar katona számára, mert akkor a cseh is kérhetné. De Andrassy Gyula igazán művészi lény: joga van ahhoz, hogy impressionista legyen. Most az az impressiója, hogy mi sem volna könnyebb, mint puha szőnyegen és e pállott levegőben valakit kivégezni, főképpen ha az illető hagyja magát. Ám tud-e ölni ma az, aki igazában bécsi arzenál legrégibb díszfegyverzetébe van beleszorítva ma is. Ahogyan vádol, abból látszik: a régi monarchisztikus gondolatnak még megrögzöttebb híve mint akit vádol. Húnyjuk be a szemünket és képzeljük el őt a kormányelnök helyén: — még jobban dicséri Czernynt mint Tisza, aki ismerte a Czernyn józan jelentéseit. Mit lehet tenni? Mit tudott volna tenni ő, aki lényegben egy alapon áll Tiszával? Csakhogy az ő vállait még nagyszerű atyjának öröksége, Bosznia occupációja is nyomja. Oh végzetes tartománya a monarchiának, ahonnan a há-

ború eredt, a dátum talán nem is a feleséges pár meggyilkoltatása! Sokkal előbb.

Tisza nem jegyez, néz. Alkalmasint arra gondol, hogy ültél volna a helyemen barátom, álltad volna ki e két esztendő, verekedtél volna ott azokkal, akik csak engedelmeskedőkkel szoktak szóba állani. És kínlódtál volna lent e dicsőséges, de kissé eljogászosodott országgal. Nem teletél volna ki barátom!

Andrássy vádjai gyűjtanak, már ahogy föl lehet valamit gyűjtani e szép és nedvesen robbanó teremben. De milyen más visszhangja volna, ha megvolna még itt az az ellenzéki lélek, amelyet ő a monarchikus eszmének coalitio címén átnyújtott! Milyen kárt, okozott, milyen kárt, még Tiszának is, aki ma, ha lobogna körülötte minden, itt megperzselődne egy kissé — katonadolog — de fönt, másutt: nagyobb volna a súlya, az ereje, nem magáért, mert neki van — belül — hanem a szent határok felé és a végzetes helyeken!

Nem ezt akartam, hogy a vádlottat védjem és a védőt vádoljam. Azért jöttem ide be, hogy hallgassam Andrássy Gyulát, mit akar. Nekem úgy tetszik, nem tudja mit akar. Mert ragaszkodni egy közjogi állapothoz és abból folyó rendszerhez, de tört szegezni annak, aki ez állapotot és rendszert úgy képviseli, hogy mi is bevárhassuk a holnapot és addig elvergődhetünk mellette, ennek nincs magyarázata, csak egy: — a tör.

Jól van, ölje meg a barátját és öljék meg, öljük meg Tiszát. De előbb gondoskodni kellene, hogy valaki jöjjön helyébe, aki legalább fele annyit ér. Ki az? Ő? Mi az ereje? A fantáziája? Artisztikus vénája? Félős, hogy még lágyabban helyezkedik el a kényszerúség keretében. Azonban ne vegyük tőle rossz néven, mert régi trónokat akar támogatni, újakat alapítani, históriát írni és hogy könyvből tanult genieje érvényesülni akar. A hazát nagyon szereti ő is és nem lepne meg

az sem, ha egy szép napon beiratkoznék a veje, Károlyi Mihály pártjába. De nem kell megrémülni, nem teszi, mert örök szerelem fűzi a monarchiához.

Tisza az istenre is hivatkozott, hogy hisz benne és Erdély felszabadul. Voltak, akik szomoruan mosolyogtak, de olyanok is akadtak, akik hittek; a mosolygók száma több volt. A hitetlen tömegben a kormányelnök úgy állott mint a prédikátor körülvéve egy ellenséges nyájtól. «Imádsággal akarja az oláht kikergetni!» röhögött valamelyik a vezérek közül. Tisza István kiegyenesedett, épebb, keményebb volt mint valaha. Az ifjú Károlyi, akinek monoton hangja mögött még a legtöbb őszinte szenvedély ég és legalább tudja mit akar, nyugtalanzkodva nézett szét maga körül. «Isten ellen érvelni, azt nem lehet!»,

súgták egymásnak a jogászok. És ezentúl kiadván tüzüket és zárt üléseken elmondván méltó haragjukat, a Ház mind jobban és jobban kihült. A vége felé a folyosókon mind többet beszéltek az asszonyokról, akik ma különösen nagy divatban vannak. Öreg kuruczok, akik csak azért jöttek föl birtokaikról, hogy öljenek: élvezték a vén asszonyok nyarát, amint az a dunai oldal színes ablakain beáramlott. És maguknak mondtak, másoknak mondtak el, nem parlamentáris anekdotákat. Aztán elszédtek mind . . . Kinek és minek hiányzanak? Miért jönnek vissza? Ezek nem képviselői többé a mai Magyarországnak. Érhetnek-e valamit így egy tömegben, akik személyenként jórészt rossz tulajdonságaik révén és alapján kerülhettek be ide? Pénzért vett, szájjal vett, egy öreg és beteg rendszer mérlegén vásárolt megbízással ültek itt ezek az urak, akik ma már igazságtalankodni se tudnak erőteljesen. A régi törvény, amely becsődítette őket,

összeroppant alattuk. Várják, hogy új,
erősebb és igazabb épüljön.

Én meg új embereket várok, akiknek
az erkölcsse más, a gondolkodása merőben
más. Kis hivatalokban, ekeszarva mellett,
orvosi rendelőszobában, földet mérve, gé-
peket indítva, akik ma még ismeretlenek.
És várom haza a katonákat, azokból lesz-
nek az emberek.

Majd a háború után, majd ha béke
lesz!

Jövel béke, hogy kezdhessük a harczot
idehaza.